

СВЯТИЙ І ВЕЛИКИЙ СОБОР ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОМІСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Стаття присвячена проблемі становлення та визнання Української Помісної Православної Церкви в контексті Святого і Великого Собору Православної Церкви, що відбувся на о. Крит у червні 2016 р. Попри те, що офіційно українське питання не поставало на цьому зібранні, Собор непрямым чином наближає розв'язання української проблеми, що є необхідним для всього Вселенського Православ'я.

Ключові слова: Православ'я, християнство, собор, Українська Помісна Православна Церква.

—
Oleksandr IEREMIEIEV

HOLY AND GREAT COUNCIL OF THE ORTHODOX CHURCH AND THE PROBLEM OF THE FORMATION OF THE UKRAINIAN LOCAL ORTHODOX CHURCH

The article is devoted to the problem of formation and recognition of the Ukrainian Local Orthodox Church in the context of the Great and Holy Council of The Orthodox Church, which took place on the island of Crete in June, 2016.

Though the Ukrainian question was not officially included in the agenda of this gathering, the Council indirectly approached its solution, which is crucial for the Universal Orthodoxy.

Key words: Orthodoxy, Christianity, Council, Ukrainian Local Orthodox Church.

Протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. стала виразною тенденція до перетворення Православ'я з єдиної Соборної церкви, єдиної у віросповіданні та служінні Христу, на агломерацію окремих помісних церков, які ставлять за пріоритет реалізацію своїх власних інтересів, а часто і політичних інтересів держав, з якими вони пов'язані. У той же час, суперечності навколо сутності віри чи застосування церковних канонів перетворюються лише на засіб реалізації абсолютно земних, матеріальних інтересів. Прикладом можна вважати Російську Православну Церкву – Московський Патріархат (РПЦ-МП), яка взяла на озброєння доктрину “Русского мира”, згідно з якою ця церква взяла на себе роль ідеологічного провідника інтересів Російської держави. У той же час, відповідальність за стан Вселенського православ'я приноситься в жертву великодержавним політичним амбіціям з боку проводу цієї церкви. Свідченням цього можна вважати конфлікт 1996–1997 рр. між Московським та Константинопольським патріархатами навколо Естонської

Православної Церкви, що призвів до короткочасного розриву евхаристійного спілкування між Московією та Константинополем. Відсутність системного підходу до розв'язання кризи відносин між помісними церквами навколо їх територіальної юрисдикції, проблеми утворення та визнання нових помісних церков у зв'язку зі змінами політичних кордонів та актуалізацією нових духовних потреб православних вірян породила нову хвилю внутрішньоправославних конфліктів. Ще з кінця 1980-х – початку 1990-х років гостро постало питання розділення Українського православ'я та визнання Української Помісної Православної Церкви, яке не розв'язується на всеправославному рівні через блокування з боку Московського Патріархату. У 2011–2013 рр. був наявний розрив евхаристійного спілкування між Румунським та Єрусалимським патріархатами через проблему заснування храму Румунської церкви в м. Єрихон [10]. У 2015 р. стався розрив спілкування між Антиохійським та Єрусалимським патріархатами через суперечності навколо юрисдикції над православними в Катарі [2]. В умовах відсутності принципів та системних підходів до їх розв'язання, ці конфлікти можуть призвести до розколу та подальшої маргіналізації Православ'я як християнської конфесії світового рівня, яка станом на 2012 р. налічувала 260 млн. 380 тис. послідовників у світі [7].

Шляхом розв'язання системної кризи всередині церкви були собори, які по суті стали актами звернення до Бога, якому під силу розв'язати проблеми, які нагромадили люди. Оскільки з церковної точки зору, собор є Богонатхненним зібранням, а не просто зустріччю земних ієрархів церкви, він є "Новою П'ятидесятницею" – зішестям Святого Духу на спадкоємців апостолів. Саме так вважав Св. Йоанн XXIII – Папа Римський у 1958–1963 рр., який ініціював скликання II Ватиканського Собору Римо-Католицької Церкви (РКЦ) (1962–1965 рр.) – однієї з найважливіших релігійних подій ХХ ст. Цей собор не ставив на меті внесення змін до церковного віровчення, однак скликався задля очищення церковного життя від історичних нашарувань, які ускладнювали духовне життя сучасного віруючого, пристосування церковного життя до змін у людській свідомості, психологічних, культурних, побутових умов сучасності задля евангелізації та реєвангелізації християн, сприяння їх єдності [11]. Наслідками цього собору стали: літургійна реформа та перехід католицького богослужіння на національні мови, зростання ролі мирян у церковному житті, надання ґрунтовної церковної інтерпретації гострих соціально-економічних, політичних та

культурних проблем сучасності в контексті християнського віровчення. Другий Ватиканський собор сприяв розкриттю таких сучасних католицьких теологів, як Й. Ратцингер (майбутній Папа Римський Бенедикт XVI), кардинали А. де Любак, Г. Урс фон Балтазар та ін. Ця подія сприяла і зближенню Католицької Церкви з іншими християнськими конфесіями – Православ'ям та Протестантизмом. Так, наприклад, Св. Папа Йоанн Павло II називав Католицизм та Православ'я "двома легенями" християнства [17]. Відбулися і суттєві зміни в церковному управлінні: було засновано Папські ради з питань утвердження християнської єдності, з міжрелігійного діалогу, з питань мирян, утворено Синод єпископів, який посилив вплив місцевого єпископату та обмежив владу Римської курії. Оновлення церковного життя в РКЦ, спричинене II Ватиканським Собором, сприяло і зростанню кількості католиків у світі. Так, якщо у 1965 р. нараховувалося менше 600 млн. католицьких вірних, то у 1985 р. їх кількість становила понад 830 млн. [4, с. 146]. Станом на грудень 2012 р. кількість католиків у світі становила 1,15 млрд. чол. [7].

Важливо відзначити, що II Ватиканський собор актуалізував ідею скликання Собору Православної церкви задля оновлення та активізації церковного життя. В умовах, коли Православна Церква не має земного глави, яким є Папа Римський у РКЦ, саме собороправність може стати дієвим та провідним чинником збереження єдності та забезпечення осучаснення цієї конфесії.

Ідея скликання Всеправославного Собору висловлювалася ще у 1920-х рр., а у 1961 р. розпочато практичну діяльність з його підготовки, яка виявлялася у роботі 4 Всеправославних передсоборних нарад та 6 Міжправославних підготовчих комісій. Протягом 17–26.06.2016 р. на грецькому острові Крит відбувся Святий і Великий Собор Православної Церкви, на якому були представлені архієреї 10 офіційно визнаних помісних церков. Водночас, Російська, Антиохійська, Болгарська та Грузинська Православні церкви (ГПЦ) відмовилися від участі у цьому соборі. Така позиція пов'язана, передовсім, зі значним політичним впливом РПЦ-МП на вищезазначені помісні церкви, конфліктні стосунки між Антиохійським та Єрусалимським патріархатами, а також із впливом православних фундаменталістів, на думку яких такий собор носитиме характер "8 Вселенського" та стане останнім собором Православної Церкви, який заперечуватиме православному віру та носитиме характер еретичного. Такі погляди набули значного поширення в РПЦ-МП, ГПЦ та інших помісних церквах.

Як і II Ватиканський Собор Католицької церкви, Святий і Великий Собор Православної Церкви 2016 р. не ставив за мету вносити зміни у церковне віровчення. Його отці, як і отці II Ватиканського Собору, прагнули до оновлення та активізації церковного життя та ствердження єдності церкви перед обличчям сучасних викликів. Собор прийняв низку документів, що мали надати відповіді на ці виклики.

Так, у документі “Послання Святого і Великого Собору Православної Церкви до Православних людей і до кожної людини доброї волі” відзначається, що “Православні Помісні Церкви є не конфедерацією Церков, але Єдиною Святою Соборною і Апостольською Церквою. Кожна Помісна церква... являє собою присутність в даному місці... Єдиної Святої Соборної і Апостольської Церкви” [15]. Такий підхід є спільною відповіддю церков – учасниць собору на небезпеку розділення православних через політичні та територіальні конфлікти між окремими помісними церквами.

Документ “Місія Православної Церкви в сучасному світі” наголошує, що “її (Церкви – О. Є.) слово, звернене до світу, має на меті в першу чергу не судити і засуджувати світ..., але запропонувати йому в якості керівництва Євангеліє Царства Божого” [12], що загалом є подібним до духу II Ватиканського Собору РКЦ, який відмовився від частого застосування осуду, загрози і відлучень у разі, якщо священики не достатньо адекватно розуміють певної думки чи явища сучасності, вбачають у майбутньому лиш загрози і занепад. У цьому ж документі йдеться, що “... місія має відбуватися не агресивно..., але в любові... та повазі до ідентичності кожної людини та культурної своєрідності кожного народу” [12], що є непрямим осудом спроб Московського Патріархату за допомогою агресії насаджувати свою доктрину т. зв. “Русского мира”. Така думка стверджує і право українського народу мати власну помісну церкву, яка водночас є і відображенням суспільно-політичних реалій (державна незалежність України), і відповіддю на духовні потреби українських православних вірних, які завжди зазнавали утисків та ігнорувань внаслідок русифікаторської, централізаторської та гомогенізуючої політики Російської Православної Церкви та російського уряду.

Серед інших важливих проблем сьогодення, що знайшли своє відображення в документах Собору, були: міжхристиянський діалог та екуменізм, права людини та питання їх християнського сприйняття, ставлення до війни, фундаменталізму та етнофілетизму, врегулювання відносин між православними юрисдикці-

ями в діаспорі [16], утворення автономних церков [1]. Зокрема, у документах Собору [12; 14; 15] стверджується необхідність ведення міжхристиянського богословського діалогу та екуменічної діяльності на основі настанов 7 Вселенських соборів, істинності православного віровчення з метою захисту людської гідності, пошуку миру та протидії релігійному фундаменталізму, який був схарактеризований як "ревність не за розумом", "хвороблива релігійність" [15], що завдає шкоди людству та не може сприйматися як істинний прояв віри. Було відзначено, як позитивний, досвід участі православних у таких екуменічних організаціях, як Всесвітня Рада Церков та Конференція Європейських Церков. Вихід з цих організацій Грузинської та Болгарської православних церков у 1990-х рр. характеризується як їх окрема позиція, що не може вважатися соборним рішенням Православної Церкви [14]. У документах Собору було також засуджено війну як засіб розв'язання міжнародних суперечностей, особливо війни, в яких застосовується зброя масового ураження, а також війни, в основі яких полягає фанатизм [12]. Приділено значну увагу базовим правам і свободам людини, відзначено, що "Свобода визнана одним з найвищих дарів для людини від Бога" [12]. Принцип дотримання прав людини проголошено відповіддю на сучасні соціально-політичні кризи та захистом людини від свавілля держави [15]. Водночас, зауважено, що права і свободи людини не мають виправдовувати гріховності, свавілля, всездозволеності, відводити людину від вищого сенсу її існування, призводити до хибного трактування християнського віровчення [13]. Важливу роль відіграє і пропозиція учасників Критського Собору перетворити його на постійно діючу інституцію, що надасть можливість для поглиблення та нового переосмислення його постанов, надання відповідей на майбутні виклики.

Постанови Святого і Великого Собору Православної Церкви непрямым чином засуджують сучасний курс Московської Патріархії – основного противника утворення офіційно визнаної єдиної Української Помісної Православної Церкви, адже ці постанови:

- засуджують етнофілетизм, що активно провадиться Московською Патріархією через пропагування доктрини "Русского мира" та політичних інтересів Російської держави;
- засуджують релігійний фундаменталізм та надмірний традиціоналізм, ідею поєднання вірності православній вірі з консервативною ідеологією;
- засуджують війну як засіб розв'язання міжнародних суперечностей та фанатизм, у той час як значна частина ду-

ховенства РПЦ-МП виправдовують нинішню війну Росії проти України, у тому числі і як фанатичний за своєю суттю “засіб захисту російськомовного православного населення”;

- виправдовують необхідність дотримання прав та свобод людини як основи належного політичного устрою, в той час як провід РПЦ-МП у своїх промовах часто заперечує ідею необхідності дотримання прав людини, наголошує при цьому на пріоритетах державного інтересу та дотримання традицій, пов'язаних з доктриною “Русского мира”;
- виправдовують необхідність провадження міжхристиянського богословського діалогу та екуменічної діяльності, що заперечується позицією Грузинської та Болгарської церков – союзниць РПЦ-МП; важливо відзначити, що на неофіційному рівні антиєкуменізм, фундаменталізм, тяжіння до самозамкнутості і відчуття власної виключності є вкрай поширеними серед духовенства та вірних РПЦ-МП.

Водночас, у роботі Критського Собору 2016 р. офіційно не розглядалися проблеми врегулювання механізму набуття автокефалії, а також об'єднання та визнання єдиної Української Помісної Православної Церкви. Необхідно відзначити, що створення такої церкви є важливим і необхідним не лише для гармонізації духовного життя православних в Україні, а й для Вселенського православ'я в цілому, адже:

- Російська Православна Церква втратить чисельну перевагу у парафіях і вірних, що унеможливить подальші спроби реалізації теорії “Москва – Третій Рим” та її сучасного прояву – доктрини “Русского мира”, яку Вселенський Патріарх визнав “зарозумілою”; таким чином, духовна криза російського православ'я не буде перетворюватися на всеправославну кризу, відкриється дорога до соборного підходу до розв'язання цієї кризи;
- відкриється шлях до вилікування розділень та конфліктів всередині українського православ'я, а оскільки Україна – країна, яка за кількістю віруючих є однією з найбільших, то гармонізація відносин між православними у ній матиме позитивний ефект на всеправославному рівні; понад те, мільйони українських православних вірних здобудуть офіційний голос у Вселенському Православ'ї;
- відкриється ширша можливість для духовного та інтелектуального обміну між українською церквою та іншими церквами Вселенського Православ'я.

16.06.2016 р. Верховна Рада України, у контексті проведення Всеправославного Собору, звернулася до Вселенського Патріарха Константинопольського з проханням визнати автокефалію Української Православної Церкви, сприяти подоланню внутрішніх розділень серед українських православних, визнати нечинним акт 1686 р., за яким Київська православна митрополія фактично переходила під владу Московського патріарха [8]. Цей крок засвідчив офіційне прийняття державою на себе відповідальності за врегулювання проблем українського православ'я. Історичне значення цього звернення полягає і в тому, що, за православною традицією, автокефалії проголошувалися Церквою-Матір'ю в умовах чітко проголошеної волі держави, яка в цій автокефалії була зацікавлена. У випадку ж звернення Верховної Ради таку волю засвідчив не лише один з найвищих державних органів, а й чільний представницький орган. На важливості позиції держави у проголошенні церковної автокефалії наголосив і впливовий ієрарх Константинопольського Патріархату українського походження архієпископ Іов (Геча) [3]. Це звернення було взято до вивчення Синодом Константинопольського Патріархату, однак не спричинило внесення українського питання на розгляд Критського Собору. Це можна пояснити тим, що його учасники не бажали офіційного розриву з РПЦ-МП та помісними церквами, які відмовилися від участі, а також те, що надання автокефалії Українській церкві є компетенцією не Всеправославного Собору, а передовсім Константинопольського патріархату як Церкви-Матері Київської церкви. Не було затверджено і порядку проголошення автокефалії через відсутність згоди між ієрархами на рівні підготовки документа [3]. Значну роль у цьому блокуванні відіграв Московський Патріархат, адже саме він відчуває основну загрозу втрати своєї юрисдикції над українськими православними. Водночас, українське питання викликало серйозні обговорення в кулуарах Собору.

Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ-КП), конфесія, яка найбільш послідовно веде боротьбу за утвердження єдиної Української Помісної Церкви, визнала Критський Собор Святим і Великим Собором Православної Церкви, а також загальноцерковний авторитет прийнятих ним документів [6]. Незважаючи на те, що делегація УПЦ-КП не була представлена на Соборі через неврегульований статус цієї церкви у Вселенському Православ'ї, її керівництво з розумінням поставилося до такої ситуації. Ієрархія Київського Патріархату відзначила, що представники помісних церков достойно засвідчили свою думку

у всіх питаннях, розглянутих на Соборі, висловила сподівання, що Константинопольський Патріархат активізує свої зусилля у розв'язанні українського питання, а також висловила побажання, що робота Собору набуде регулярного характеру [5].

Таким чином, перебіг подій, пов'язаних з проведенням Святого і Великого Собору Православної Церкви на о. Крит, дозволяє зробити такі висновки:

- як і Другий Ватиканський Собор Католицької Церкви, Критський Собор Православної Церкви не ставив на меті ревізію церковного віровчення, а був присвячений проблемам оновлення та поживлення церковного життя в умовах сучасності;
- Критський Собор став кроком до зміцнення духовної єдності православних, сприяв зміцненню усвідомлення помісними православними церквами себе як Єдиної Святої Соборної Апостольської Церкви;
- послабили позиції помісних церков (передовсім, Російської), що відмовилися від участі у Соборі, натомість значно зріс авторитет Вселенського Патріарха, який усвідомив безперспективність односторонніх поступок Московському Патріархату;
- подальше зміцнення єдності Вселенської Православної Церкви, пошук адекватних відповідей на виклики сучасності значною мірою залежать від того, чи перетвориться цей Собор на постійно діючу інституцію, чи буде він скликатися регулярно.

Як було відзначено у статті, врегулювання українського питання має велике значення не лише для православних вірян України, але і для всього Православ'я. Незважаючи на те, що українські вірні не були безпосередньо представлені на Критському Соборі, а питання визнання Української Помісної Православної Церкви та об'єднання українського православ'я там офіційно не розглядалося, цей Собор став важливим кроком до розв'язання українського питання, адже:

- зміцнення єдності та оновлення церковного життя Вселенського Православ'я об'єктивно створює передумови до вилікування розділень всередині нього;
- відбулося послаблення позицій основного противника української автокефалії – Московського Патріархату, натомість зміцнилися позиції Вселенського Патріархату, який отримав можливість меншою мірою зважати на позиції Москви; вочевидь, це сприяло тому, що звернення Верховної Ради

України до Вселенського патріарха від 16.06.2016 р. було офіційно взято до розгляду Синодом Константинопольського Патріархату, створено комісію з його вивчення; також представник Вселенського Патріарха архієпископ Іов (Геча), який був присутнім на святкуванні Хрещення Русі в Києві 28.07.2016 р., наголосив, що звернення Верховної Ради до його Предстоятеля було цілковито правомірним, а Константинопольський Патріархат є Церквою-Матір'ю для Київської церкви, і він буде активно шукати шляхи до відновлення єдності українських православних [9].

1. Автономия и способ её провозглашения – <https://www.holycouncil.org/-/autonomy?inheritRedirect=true>
2. Антіохійська Православна Церква розірвала спілкування з Єрусалимським Патріархатом – <http://kyrios.org.ua/news/world/17044-antiohijska-pravoslavna-tserkva-rozirvala-evharistijne-splkuvannja-z-erusalimskim-patriarhatom.html>
3. Архієпископ Тельміський Константинопольського Патріархату Іов (Геча): “Територія України є канонічною територією Константинопольської Церкви” – http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/64119/
4. Вейгел Дж. Свидетель надежды: Иоанн Павел II. В 2 кн. Кн. 2: Пер. с англ. / Д. Вейгел. – Москва: ООО “Издательство АСТ”, 2001. – С. 146.
5. В УПЦ-КП позитивно оцінили роботу Великого Собору – http://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/orthodox_world/63816/
6. Журнал № 11 засідання Священного синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату від 27 липня 2016 року під головуванням Святішого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета – <http://www.cerkva.info/ru/sinod/8724-synod-27-07-16.html>
7. Захарова А. Релігійна карта світу – <http://chornomorka.com/archive/a-4343.html>
8. Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії православної Церкві в Україні – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1422-19#n9>
9. Іов в Києве: начало нового периода в церковной истории – http://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/33934-iov-v-kieve-nachalo-novogo-perioda-cerkovnoj-istorii.html
10. Існує загроза розколу між Єрусалимським та Румунським патріархатами – http://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/orthodox_world/41778/
11. Митрополит Никодим (Ротов). Иоанн XXIII, папа Римский – <http://www.odinblago.ru/ioann23#4>
12. Миссия Православной Церкви в современном мире – <https://www.holycouncil.org/-/mission-orthodox-church-todays-world?inheritRedirect=true>
13. Окружное послание – <https://www.holycouncil.org/-/encyclical-holy-council?inheritRedirect=true&redirect=%2F>
14. Отношения Православной Церкви с остальным христианским миром – <https://www.holycouncil.org/-/rest-of-christian-world?inheritRedirect=true>
15. Послание Святогоси Великого Собора Православной Церкви Православным людям и каждому человеку доброй воли – <https://www.holycouncil.org/-/message?inheritRedirect=true&redirect=%2F>
16. Православная Диаспора – <https://www.holycouncil.org/-/diaspora?inheritRedirect=true>
17. Яроцький П. Католицизм як світова церковна імперія – http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ukrr/2010_56/3.6.htm